

Waar komt de 'Tinbergennorm' 1: 5 vandaan?

Broer Akkerboom*

* Voormalig Docent Openbare Financiën; Rijksuniversiteit Groningen

Versie: 25 april 2015.

De inkomensverdeling is een hot item. In de beleidsdiscussies wordt vaak naar Nobelprijswinnaar Jan Tinbergen verwezen. Hij zou gesteld hebben dat de ratio van het maximum- en minimuminkomen in een bedrijf niet hoger mag zijn dan vijf. Dit artikel is een zoektocht naar de precieze bron van deze Tinbergennorm. Bekende gebruikers van de norm worden op hun bronnen getoetst. Een Amerikaanse Nobelprijswinnaar wordt gewogen. Wikipedia komt op de pijnbank. En om te beginnen wordt Tinbergen zelf uitgebreid doorgelicht. Het resultaat is verrassend. Dat Jan Tinbergen de norm van 1: 5 heeft bedacht, lijkt een verzinsel.

Normatieve discussie

Loonfatsoen van Margo Trappenburg e.a. (2014) is een heel aardig boek over beloningsverschillen. Vooral vanwege de in het boek opgenomen interviews waarbij hoger- en lagerbetaalde Nederlanders praten over het eigen inkomen in relatie tot dat van anderen in hun werkomgeving. De geïnterviewden hebben het er niet gemakkelijk mee, niet met het eigen als ook met andermans inkomen, maar toch is de toonzetting heel wat 'invoelender' dan men normaal in de sociale media en andere media ervaart. De interviews, aangevuld met enige artikelen van een aantal inkomensdeskundigen, leveren hoofddocent bestuurs- en organisatiewetenschap Margo Trappenburg en docent sociale en politieke filosofie Pieter Pekelharing het materiaal op om in het laatste hoofdstuk van het boek te kunnen concluderen, dat er in de bedrijven, op de werkplek, discussies over moreel verantwoorde inkomensverhoudingen moeten komen. En die discussies zouden wat hun betreft moeten plaatsvinden aan de hand van een norm, "de Tinbergennorm, de 1:5-verhouding". Want, zo stellen de auteurs (pag. 223): "De Tinbergennorm is nog steeds de bekendste en meest besproken minimum-maximumnorm, en het lijkt daarom voor de hand liggend om daarbij aan te sluiten."

Tinbergen zelf

'Bekendste minimum-maximumnorm', '1:5', 'Tinbergen', geen bronvermelding, geen citaat, maar bij een norm die zo bekend is hoeft dat misschien niet. Maar toch. Ik ken Tinbergen vanuit zijn beschouwingen niet als iemand die gretig tijdstiponafhankelijke, onwrikbare normen formuleert. Anderzijds, ook ik hoor en zie de Tinbergennorm steeds vaker voorbij komen. Reden voor een zoektocht naar de bron van '1 : 5'. Een econoom begint dan met *Naar een rechtvaardiger inkomensverdeling* (Pen en Tinbergen, 1977) en *Income Distribution* (Tinbergen, 1975) uit zijn kast te trekken. De coproductie van Jan Pen en Jan Tinbergen uit 1977 is bedoeld voor een breed, geïnteresseerd publiek, is beleidsgeoriënteerd, zeker niet oppervlakkig en - voor het grootste deel - goed leesbaar. Dit boek zou zeker de norm van 1:5 bevatten, als die norm op dat moment tot de bagage van beide heren zou behoren. Echter, opvallend, de minimum-maximumnorm van 1:5 komt er niet in voor. Allerlei beleidssuggesties worden gedaan, maar niet de 1:5, of welke andere ratio dan ook. Ook het masterpiece van Jan Tinbergen op het inkomensgebied *Income Distribution* (Tinbergen, 1975) bevat niet de 1:5 norm. Geen enkele zin hint in die richting. Overigens is dit niet helemaal verrassend door de mate waarin dit boek op het meso- en macroniveau is georiënteerd en dus weinig over de beloning op bedrijfsniveau zegt.

Voorgaande literatuur is uit de jaren zeventig. Maar Tinbergen was al voor 1930 wetenschappelijk actief. En hij ging door tot aan 1994. Daarom ook zijn oudere werk geraadpleegd. Niet zijn proefschrift, waarin hij uit de natuurkunde bekende wiskundige technieken op economische vraagstukken toepast. Ook niet zijn theoretisch werk bij het CBS op het terrein van de conjunctuurontwikkeling en de modellenbouw. Wel gekeken naar het *Plan van de Arbeid* (SDAP, 1935), waarvoor de rode econoom Tinbergen de economische theorie en de berekeningen leverde. In die publicatie niets over een 1:5 minimum-maximumnorm; maar wel zijn idee hoe door het stimuleren van de economische groei de omvangrijke werkloosheid en de ergste armoede bestreden konden worden. De Tinbergennorm komt ook niet voor in het *De les van dertig jaar* (Tinbergen, 1944; verschenen in 1945).

Maar dan *Redelijke inkomensverdeling* (Tinbergen, 1946). In dit boek komt zijn visie op de inkomensontwikkelingen en het inkomensbeleid voor het eerst goed voor het voetlicht. Weinig teksten over 'kapitalisten' en de noodzaak van 'socialisatie', zoals toen in linkse kring nog gebruikelijk was, maar ook weinig over 'fundamentele rechten op de opbrengsten van je productiviteit' en 'de economie z'n gang laten gaan', zoals in andere kringen bon ton was. Tinbergens visie was gebaseerd op de feitelijke werking van de arbeidsmarkt. Tinbergen ziet hoe de inkomensverdeling wordt gedomineerd door schaarste-verschillen op die arbeidsmarkt. Bedrijven zijn op zoek naar mensen met bepaalde kwaliteiten, waarbij de mensen met de gezochte kwaliteiten zich op enig moment in grotere of kleinere aantallen op de arbeidsmarkt aanbieden. Bedrijven hebben de neiging de moeilijk aan te trekken groepen hoger te belonen en de minder schaarse groepen lager. Bijsturing van de schaarsteverhoudingen kun je krijgen, volgens Tinbergen, door vooral meer mensen op te leiden voor functies waarvoor relatief hoge lonen worden betaald. Dus hoe meer hoger opgeleiden er komen, hoe - relatief - lager de salarissen aan de top zullen zijn, maar ook, hoe sterker de lonen aan de onderkant van het loongebouw zullen stijgen omdat steeds minder mensen zich voor het eenvoudige werk zullen aanbieden. In de visie van Tinbergen, anno 1946, komen we uiteindelijk in een zo 'redelijke' situatie terecht, waarin de inkomensverdeling zo veel vlakker is geworden, dat uiteindelijk niemand meer van baan zou willen ruilen met een ander. Tinbergen was in zijn streven naar kleinere inkomensverschillen heel gedreven. Maar nergens vind je in het boek iets over een vaste inkomensverhouding van 1:5. Die 'Tinbergennorm' vond hij, anno 1946, blijkbaar niet interessant.

Van 1945 tot 1955 heeft Tinbergen relatief weinig over inkomensbeleid geschreven. Hij was toen directeur van het CPB en die positie gaf hem - als ambtenaar - weinig vrijheid om politiek gevoelige teksten op te stellen. Hij diende zich te concentreren op de macro-economische modellenbouw. Daarnaast moest Tinbergen in de Sociaal-Economische Raad en op andere plaatsen adviseren over de opbouw van de door de oorlog zo geruïneerde economie. Literatuur die hij naast dit alles toch nog schreef, lag vooral op het terrein van de wetenschapsontwikkeling. Dat leidde bijvoorbeeld tot het befaamde boek *On the Theory of Economic Policy* (Tinbergen, 1952). 'Hoe op basis van wiskundige modellen beleid te voeren', zo valt dit boek te typeren. Daarin staat - uiteraard - geen 1:5. Maar wel de voorzichtige verzuchting, op pagina 77, dat veel 'officials' niet de moderne theorie kennen en aversie hebben tegen berekeningen, waardoor zij vaak blijven kiezen voor slechtere oplossingen die op 'rules of thumb' zijn gebaseerd.

Vanaf 1956, na zijn afscheid van het CPB, was Jan Tinbergen hoogleraar aan de Rotterdamse Economische Hogeschool, de latere Erasmus-universiteit. Hij richtte zich toen in belangrijke mate op vraagstukken die de ontwikkelingsproblematiek betroffen. De vele boeken en artikelen die hij toen schreef, getuigen daarvan. Een vluchtige blik op deze literatuur leert, dat hierin over de loonopbouw in een bedrijf niet veel wetenswaardigs te vinden is en de 1:5 naar alle waarschijnlijkheid niet genoemd zal zijn. Toch eigenlijk wel jammer. Want hoe zou Tinbergen hebben geoordeeld als een internationaal bedrijf als Shell 'zijn' 1:5-norm had moeten toepassen. Zou

hij dan hebben gesteld, dat het loon van de laagstbetaalde werknemer in Nigeria met vele honderden procenten omhoog moet, of zou hij hebben betoogd, dat 'zijn' norm verplicht dat de renummeratie van de Britse of Nederlandse CEO tot ongeveer het Nederlandse minimumloonniveau wordt teruggebracht?

Na zijn emeritaat in Rotterdam, in 1973, kreeg Tinbergen als hoogleraar in Leiden de tijd zijn visie op vooral de inkomensvraagstukken te verdiepen. De factoren die de inkomensverdeling in vooral westerse economieën beïnvloedden werden met behulp van nieuw cijfermatig materiaal verder geanalyseerd. Ook probeerde Jan Tinbergen tot een scherpere visie op de meetbaarheid van de sociale welvaartsfunctie te komen. Bijvoorbeeld in het artikel *Naar de meetbaarheid van een rechtvaardige verdeling*. (Tinbergen, 1973). Als die sociale welvaartsfunctie echt geconcretiseerd zou worden, zou het welzijnseffect van beleid (beter onderwijs, herziening belastingstelsel) meer objectief bepaald kunnen worden. Maar hoezeer het analytische werk ook tot doel had tot beter doordacht beleid te komen, zoiets 'praktisch' als een 1:5 norm kwam hierbij niet aan de orde.

Toch begon in Nederland aan het eind van jaren zestig, tijdens het 'boomen' van de economie, zoiets als een maximum-inkomensnorm te leven in ons land. Sommigen zochten een relatie met het Bijbelse verhaal over de talenten (toevallig 1:5; Mattheüs 25: 14 - 30). Anderen kozen voor een meer humanistisch-ethische, of nog weer andere benadering. Hoe het ook zij, in de politiek werd dit opgepikt. "Bestaat er (...) behoefte aan een plafond, aan een maximuminkomen? Allereerste gaan stemmen op die ervoor pleiten", zo schreef het aanstormend PvdA-talent, econoom De Galan (Galan, 1968, pag. 38). Om vervolgens zelf inhoud te geven aan dat plafond: "De meest zinnige inhoud (...) is (...) een plafond voor de beloning van arbeid gedurende een normale werktijd en met normale inspanning (...). Bij het burgerlijk rijks personeel bestaat tussen de netto-inkomens van de laagste (typiste) en de hoogste rang (secretaris-generaal) een verhouding van ongeveer één op vijf." Met aansluitend de conclusie: "Deze verhouding zou als vuistregel kunnen worden gehanteerd." Dat was 1969. In 1970 was De Galan, inmiddels universitair docent, iets relativerender: "Zou het niet mogelijk zijn een algemeen maximum te stellen van, bijvoorbeeld, vijf- of tienmaal het minimumloon?" (Albeda, De Galan, 1970). In 1973, in zijn preadvies voor de Vereniging voor de Staathuishoudkunde (De Galan, 1973), stelde hoogleraar De Galan het als volgt. Met een 'maximum-inkomen' zou 'experimenteel' begonnen kunnen worden. Uitsluitend een 'maximumloon' hanteren, achtte hij makkelijker invoerbaar, maar dan moest daarover wel binnen bedrijven worden 'overlegd', of 'onderhandeld' tussen werknemers- en werkgeversorganisaties.

Tinbergen kende de ideeën van De Galan, als collega-econoom, als partijgenoot, vanuit de literatuur. Maar dat verleidde hem niet in 1973, in de ESB (Tinbergen, 1973b), bij het noemen van instrumenten die een vlakkere inkomensverdeling ten goede zouden komen, de 1:5-norm aan te roeren. Vond hij een maximum-norm wetenschappelijk gezien niet verantwoord? Dreigde het artikel langer te worden dan de ESB wenste? Dat een maximum-inkomen strijdig zou zijn met Tinbergens ethische opvattingen is onwaarschijnlijk, want er waren in de 'hogere kringen' weinig mensen die zo de soberheid predikten en naleefden als juist Jan Tinbergen.

Tinbergen na de Interim-nota

In 1975 verscheen de 'Interim-nota inkomensbeleid' van het 'meest progressieve kabinet ooit', het kabinet Den Uyl. Hoofdverantwoordelijke voor deze nota was de christendemocratische minister van Sociale Zaken Jaap Boersma. Medeondertekenaars waren de ministers van Financiën en EZ, Wim Duisenberg en Ruud Lubbers. Dit befaamde stuk, 'Interim' omdat het nog onaf was, bevatte een 1:5-norm voor het inkomensbeleid. Het kabinet volgde een eigenstandige argumentatie ter verdediging van deze - voorlopige - keuze. "De regering acht het meer bevredigend bij de vraag welke norm zou kunnen gelden bij de maximering van inkomens acht te slaan op de verhouding met het minimuminkomen. Zonder hiermede een exact verhoudingsgetal te willen aangeven is de

regering van oordeel dat de verhouding tussen de netto-inkomens uit arbeid van de laagstbetaalden en de hoogste salarisgroepen bij het ambtelijk personeel van de rijksoverheid aanvaardbaar te noemen valt. Bij het rijksoverheidspersoneel is deze verhouding één op vijf (...)" (1975, Interim-nota inkomensbeleid, pag. 43).

Na enige verkennende besprekingen in het parlement, vroeg het kabinet de Sociaal Economische Raad, de SER, advies over de Interim-nota. In het advies dat september 1978 verscheen, bleek een meerderheid van de SER tegen een 1:5-norm als uitgangspunt voor het inkomensbeleid. Het deel van de vakbeweging in de SER, dat wél voor de 1:5 was, liet overigens ook een kritische noot horen. FNV-woordvoerder Frans Drabbe: "Het kan nooit de bedoeling zijn van het inkomensbeleid om "ergens op hoog niveau" voor eens en voor altijd vast te stellen aan welke normen de inkomensverdeling moet voldoen (...). Het inkomensbeleid zal van onderaf moeten worden opgebouwd." (SER, 1978; pag. 395).

Was er nou een gevoel in de SER dat de meerderheid met dit advies Jan Tinbergen schoffeerde? Niets dat daar op wijst. In het verslag van de afsluitende vergadering (SER, 1978) wordt door niemand van de aanwezigen ook maar de geringste suggestie gedaan, dat Jan Tinbergen de eigenlijke bedenker van de 1:5-norm zou zijn. Door de stellingname van de SER verdween de 1:5 van de politieke agenda, óók omdat ondertussen het kabinet Den Uyl door het kabinet Van Agt-Wiegel was opgevolgd. Van Agt c.s. vonden een wettelijke maximering van alleen de vakantietoeslag eigenlijk al te ver gaan.

Income Distribution, Tinbergens masterpiece op inkomensgebied, verscheen eind 1975, na de Interim-nota. Deze studie kreeg in de publieke en politieke discussies weinig aandacht, omdat de moeilijkheidsgraad daarvoor te hoog was. De simpele 1:5 norm komt er niet in voor. Desondanks, of juist daarom, is het één van de meest belangrijke boeken, die op het inkomensterrein zijn verschenen. De technologische ontwikkeling, de inkomensontwikkeling, het onderwijsbeleid, het inkomensbeleid en het beleid gericht op het welzijn van de hele bevolking werden in één raamwerk geplaatst. Met zijn sociale (lees: maatschappelijke) welvaartsfunctie rekende Jan Tinbergen af met het idee dat overheidsbeleid vooral het opkomen voor je eigen achterban moet inhouden. Het boek dat het verhaal van *Income Distribution* meer populair over het voetlicht moest helpen, was *Naar een rechtvaardiger inkomensverdeling*. Dit door de hoogleraren Jan Pen en Jan Tinbergen gezamenlijk geschreven boek verscheen in 1977 en bleek een kleine bestseller.

Het boek laat fraai zien hoe tientallen jaren achtereen het kweken van steeds grotere groepen hoogopgeleiden voor een gelijkere inkomensverdeling heeft gezorgd. En niet alleen dat, ook de algemene welvaart, het algemene welzijn, heeft daardoor een enorme push gekregen. Een gelijkere inkomensverdeling moet in de opinie van de twee Jannen dan ook niet primair door een direct inkomensbeleid nagestreefd worden, maar juist door beleid dat de schaarstes op de arbeidsmarkt aanpakt (dus arbeidsmarktgericht onderwijsbeleid) en er voor zorgt dat bepaalde banen niet door kunstmatige afscherm-constructies voor een kleine clan van gelukkigen gereserveerd blijven. Maar ook Pen en Tinbergen onderkennen - uiteraard - dat er uitschieters zijn en blijven. Zij worstelen daar duidelijk mee, getuige de teksten op pag. 200-201. Zo klagen ze over sommige wel heel goed verdienende voetballers. Over een 'fantastisch veelverdiener' als Karel Appel. En zij zien bedrijven die met hun producten erg voorop lopen, 'voorsprongpremies' aan een deel van hun werknemers uitkeren.

Maar Pen en Tinbergen menen dat een overheid met haar bezoldigingsbeleid een voorbeeld kan geven, waarbij ze inkomensplafonds niet hoeft te schuwen. Maar ook met zo'n voorbeeldrol zal "niet aanstonds de toestand intreden dat bankdirecteuren en bestuurders van concerns worden betaald overeenkomstig de psychische lusten en lasten van hun beroep." Blijkbaar kan niet alles meteen, en bovendien kan niet alles tegelijk en soms willen we het ook niet per se anders. Zo over

een toentertijd zeer populaire cabaretier: "Wim Kan gunt men zijn inkomen wel." En: "Een onrechtvaardig hoog inkomen van een chirurg wordt door ons desnoods geaccepteerd". (pag. 201). Maar ook op die pagina. "Wij zijn persoonlijk van mening dat het exorbitante inkomen van Tommy Steele", een eertijds zeer bekende Britse popzanger, "niet alleen onrechtvaardig maar ook onaanvaardbaar is (...). Toch zien wij geen kans om zulke topinkomens door een simpele ingreep kwijt te raken." De 'simpele ingreep van 1:5' wordt door Tinbergen en Pen dan ook niet genoemd in hun publicatie.

Jan Tinbergen geeft in 1979, in *Recollections of Professional Experiences*, een terugblik op z'n leven en werk. Het artikel (Tinbergen, 1979a) is uiterst informatief, maar de 1:5 wordt niet genoemd. Vanaf 1977 tot circa 1985 besteedt Jan Tinbergen in meerdere analyses aandacht aan de inkomens van managers. *Hoogte en beïnvloedbaarheid van inkomens van managers* (Tinbergen, 1977b) is zijn eerste grote artikel op dit terrein. Hierin staat de vraag centraal in hoeverre - ook - de inkomens van managers worden beïnvloed door vraag- en aanbodfactoren. Het antwoord daarop van Jan Tinbergen is positief. Zo constateert hij dat managementopleidingen steeds meer - potentiële - managers afleveren. Het gemiddelde managementinkomen in de westerse landen is daardoor al jarenlang (relatief) dalende. Nog meer onderwijsinspanningen kunnen die tendens voortzetten, zo verwacht hij anno 1979. Maar Tinbergen concludeert op basis van beschikbare cijfers ook, dat bij de beloning van de top vaak monopolioïde elementen meespelen. Zoals 'groepsolidariteit' tussen degenen die tot de top behoren, erfelijke elementen en bijvoorbeeld te gedateerde salarisschalen. Hoe de extra beloning als gevolg van monopolioïde elementen te bestrijden, geeft hij niet echt scherp aan. Tinbergen verwijst voor het 'enigermate in de hand houden' van de topinkomens instemmend naar de instrumenten die door het kabinet Van Agt-Wiegel van het kabinet Den Uyl zijn overgenomen. Tot die instrumenten behoorden onder meer de inkomensopenbaarheid, een ruimere toepassing van functieclassificatie en de vermogensaanwasdeling. De door het kabinet Den Uyl geopperde 1:5 was echter niet door het nieuwe kabinet overgenomen. Tinbergen wist hiervan toen hij in 1979 dit artikel schreef, maar hij nam niet de moeite het onder de tafel raken van die ratio te signaleren.

In 1981, in *Contraproductie* (Tinbergen, 1981a), stelde Tinbergen zich de vraag of managers en vergelijkbare groepen eigenlijk wel productief zijn. Voor zichzelf kwam hij tot een duidelijk antwoord. Hij concludeerde, dat het werk verricht door managers, maar bijvoorbeeld ook door reclamemensen, in feite 'contraproductief' is, omdat hun werk uit niets anders bestaat dan het voorkomen dat een concurrent een groter marktaandeel pakt. Het werk van de ene manager is dus 'contra' het werk van de manager bij de concurrent. Het zelfde geldt voor reclameactiviteiten. 'Maar als de top 'niets produceert', is die dan eigenlijk niet overbodig en/of moet die niet een loon gelijk nul ontvangen?' Tinbergen had eerder al een vermindering van het aantal managementlagen bepleit. Maar zijn echte antwoord was fundamenteler. Het 'contraproductief' zijn' komt voort uit het maatschappelijke gewenst zijn, dat er concurrentie tussen de bedrijven bestaat. Dus "concurrentiehandhaving moet opgevat worden als een publiek goed en degenen die dat goed voortbrengen hebben een recht op een inkomen, gelijk aan de waarde van dat publieke goed." Het is duidelijk: Tinbergen gebruikt 'contraproductie' niet als argument voor een ratio van 1:0. Maar een ratio van 1:5 komt in zijn artikel ook niet voor.

Jan Tinbergen noemt de 1:5 wél als hij in 1981 een tiental misverstanden bespreekt. Dat gebeurt in het amper gekende artikel 'Misunderstandings concerning Income Distribution Policies'. (Tinbergen, 1981b). Hij stelt daar dat óók een norm van bijvoorbeeld 1:5 tot 'misunderstanding' kan leiden. "A (...) misunderstanding about possible targets related to income distribution is the specification of an optimal income ratio between highest and lowest incomes of, for instance, five to one. The misunderstanding consists of the formulation of this ratio without specifying what percentiles of the incomes recipients have been chosen. Clearly a five-to-one ratio between the upper and lower percent of income recipients is much less unequal than a five-to-one ratio between

the upper and lower ten percent group." Het artikel geeft geen aanknooppunt waar hij die 1:5 heeft opgesnoven.

In 1985 verschijnt *Production, Income and Welfare. The Search for an Optimal Social Order*. (Tinbergen, 1985b). Dit boek is een compilatie van oud, licht aangepast materiaal en een aantal nieuwe artikelen. Het geeft schitterend weer hoe de vele onderwerpen waar Jan Tinbergen mee bezig was, passen in een groter verhaal over een betere (wereld-)samenleving. 'Search for an optimal social order' was inderdaad datgene wat Jan Tinbergen dreef. In het boek heeft de inkomensongelijkheid en wat daaraan te doen, een ruime plaats. De beloning van het management van bedrijven krijgt een licht-geactualiseerde behandeling. En in deze samenhang krijgt eindelijk ook de Tinbergennorm van 1:5 een plaatsje? Nee, zelfs niet als voorzichtige hint. Er is wel enige appreciatie voor bepaalde beleidsmaatregelen in diverse westerse landen. Maar een minmax-ratio wordt daarbij niet genoemd.

En dan is er wat zijn geschreven werk betreft nog één kapstok. In 1994, het jaar waarin Tinbergen overleed, verscheen nog *De Toekomst van het Democratisch Socialisme*. Een boek dat Jan Tinbergen niet heeft kunnen afronden, maar dat coauteur Jan Berkouwer aan de hand van aantekeningen van Tinbergen heeft voltooid. De titel van het boek verwijst naar het functiesocialisme dat Jan Tinbergen voorstaat. Een beleidsrichting die socialisme niet koppelt aan 'socialisatie van de productiemiddelen', maar eerder aan 'sociaal' en 'maatschappelijk'. Het boek is daarmee in feite een pleidooi voor wat economen en sociologen nu vaak het 'Scandinavische model' noemen. Helaas is het boek zo onaf, dat het qua scherpte van de analyses zeker niet het niveau van Tinbergens andere werk heeft. Maar welke onderwerpen, problemen, uitdagingen hem op z'n oude dag nog bezig hielden, is wel heel duidelijk. En daartoe behoort nog steeds het probleem van de te ongelijke inkomensverdeling, op wereldschaal én nationaal. Maar ook nu formuleert Tinbergen bij dit onderwerp geen (te) eenvoudige beleidsformules. De 1:5 komt in het boek niet voor, op een minimum-maximumnorm voor de inkomens wordt niet gehint.

Anderen bronnen voor Tinbergen

Na mijn vruchteloos zoek bij Tinbergen zelf, maar eens elders gezocht. Allereerste zijn daar de overzichtsartikelen. De belangrijkste daarvan zijn van de gedegen P. de Wolff. Maar noch het artikel P. de Wolff (1987), noch J. Kol en P. de Wolff (1993), noch P. de Wolff (1994) geeft iets wat op de Tinbergennorm van 1:5 duidt. Ook het heel aardige J.M.M. Duyf *Een wereld van verschil*, 1994, geschreven voor een overzichtstentoonstelling over Tinbergen, duidt niet op de 1:5 norm. Aad Blok beschrijft werk en leven van Tinbergen vanuit een geschiedkundig-sociologische optiek in het wel heel fraaie *Jan Tinbergen en de Nederlandse sociaal-democratie*. (Blok, 1994). De nadruk ligt op 1930-1960. Uitvoerig wordt behandeld hoe Jan Tinbergen tot een rechtvaardiger, tot een 'redelijke' inkomensverdeling wil komen. Maar geen enkele hint richting de 1:5.

Interviews kunnen uitspraken opleveren die een eigen leven gaan leiden. Daarom twee heel bekende interviews geraadpleegd. Het eerste is het vraaggesprek met Jan Tinbergen, dat in 1987 in het blad *Economic Theory* verscheen. Voor iedere in economie geïnteresseerde een aanrader – het geeft heel veel informatie over het doen en denken van Jan Tinbergen en belicht bovendien Tinbergens visie op het conflict(je) met J.M. Keynes. Ook het inkomensbeleid krijgt een behandeling. Maar een verwijzing naar 1:5 komt er niet in voor. (Magnus, 1987). Het tweede geraadpleegde interview is dat in de Haagse Post, de HP, 25 augustus 1973. Waarschijnlijk het beste Nederlandstalige interview met Jan Tinbergen gehouden. De ondervragers zijn het befaamde koppel Frans Nypels en Kees Tamboer. De interviewers hadden zich zeer goed voorbereid, probeerden Jan Tinbergen echt binnenstebuiten te keren. Wilden alles over zijn visie op de inkomensverdeling en het inkomensbeleid weten. Tinbergen gaf heldere antwoorden. Maar zelfs in dit interview komt de 1:5

niet ter tafel. Ook de meest ruim interpreterende lezer kan geen Tinbergennorm in sp  ontdekken. (Nypels, Tamboer; 1973).

Vervolgens het Leidsch Dagblad geraadpleegd. Dit blad heeft het grote voordeel dat zelfs de nummers van voor de Tweede Oorlog zijn gedigitaliseerd. Bovendien besteedde de krant altijd extra veel aandacht aan de oud-student uit Leiden. Maar helaas, de vele berichten, analyses en (korte) interviews leverden geen combinatie van Jan Tinbergen en de 1:5 norm op. Andere kranten, weekbladen vielen niet op concrete uitspraken van Tinbergen over een minmax-norm te checken. De database LexisNexis die ik bekeek, ging voor de landelijke bladen in het algemeen niet verder terug dan tot circa 1992, dus tot kort voor het jaar van overlijden van Jan Tinbergen.

De Tinbergen-aanroepers

Wie vindt de minimum-maximumnorm van 1:5 een geschikt beleidsinstrument? Wie schrijft de norm aan Tinbergen toe? Via Google en LexisNexis heb ik geprobeerd een idee van de populariteit van de norm in het Nederlandse taalgebied te krijgen. Er blijkt heel wat te vinden. De gevonden teksten zijn overigens alle van na 1994, dus van na Tinbergens overlijden.

Trouw-redacteur Lex Oomkes is de eerste die ik de Tinbergennorm zie noemen, in 1996. "Ooit formuleerde Nederlands bekendste econoom, prof. Jan Tinbergen, een antwoord op de vraag wat een rechtvaardige inkomensverdeling is. Het waren de jaren zestig en zeventig. De wereld was nog maakbaar en te plannen. Grofweg mocht het maximuminkomen niet hoger zijn dan vijf maal het minimuminkomen." (Oomkes, 1996). Dat Tinbergen dit zo gezegd heeft, staat er nogal stellig. Maar de bron ontbreekt. Het 'ooit in de jaren zestig en zeventig' wekt de indruk dat de auteur geen idee heeft waar hij een dergelijke uitspraak van Tinbergen zou moeten vinden.

In 1997 formuleerde Trouw-columnist Hans Goslinga het allemaal net wat anders. Nu bleek Tinbergen een 'inspirator'. "Den Uyl en de minister van sociale zaken, de gereformeerde Jaap Boersma, wilden de inkomensongelijkheid terugdringen tot aanvaardbare verschillen. In het loongebouw moest naast een vloer ook een plafond worden vastgelegd. Hoewel ze zich niet op een norm vastlegden, gaven ze wel aan dat het hoogste inkomen niet meer mocht bedragen dan vijf keer het minimumloon. De behoudende krachten liepen verontwaardigd te hoop tegen dit voornemen, dat sterk was geinspireerd door de opvattingen van de econoom Jan Tinbergen." De bron dat Tinbergen als 'inspirator' een opvatting had over een minimum-maximumnorm wordt helaas niet gegeven. Dus ook niet tijdstip en de wijze waarop.

In april 2004 schrijft Hans Goslinga in Trouw: "Met het verdwijnen van het kabinet-den Uyl kwam in de Nederlandse politiek tegelijk een einde aan het streven naar een egalitaire samenleving, waarin volgens het model van de socialistische econoom Jan Tinbergen het topinkomen niet hoger mocht zijn dan vijf keer het minimumloon." (Goslinga, 2004). De 'inspiratie' die Tinbergen eerder gaf blijkt nu uit een 'model van Tinbergen' te komen. Bronvermelding voor dat 'model' wordt helaas niet gegeven.

Acht jaar later, in 2012, schrijft dezelfde Hans Goslinga in een Trouw-column die veel gelijkenis met zijn column uit 2004 vertoont: "Het kabinet-Den Uyl (1973-1977) streefde naar een egalitaire samenleving, waarin de topinkomens niet hoger mochten zijn dan ruwweg vijf keer het minimumloon." (Goslinga, 2012). Hier ontbreekt Tinbergen! Getuigt dat van nader inzicht?

In januari 2004 schrijft de publicist Dick Pels (oud-hoogleraar, socioloog, en filosoof) een *Progressief manifest* in Trouw (Pels, 2004a). Met daarin het volgende over 1:5: "Het kabinet-Den Uyl ging in het midden van de jaren zeventig nog uit van een rechtvaardig verschil van 1:5 tussen de laagste en de hoogste inkomens." De tekst is qua strekking correct. Al had het kabinet het toen

met zijn 1:5 wel primair over de beloning van ambtenaren, niet over de aanzienlijke hogere vergoedingen voor politiek gelieerde functies als minister-president, minister, burgemeester van Amsterdam, Commissaris van de Koningin van Drenthe, etc, etc. En bovendien gebruikte het kabinet niet de term 'rechtvaardig', maar 'aanvaardbaar'. Verderop in het artikel verzet Pels zich tegen de wel heel hoge salarissen voor topvoetballers en enige topmannen van grote bedrijven. Hij stelt voor een inkomensplafond te hanteren: "Laten we niet lullig zijn en uitgaan van een aanvaardbare minimax-verhouding van 1:10."

Kort daarna, in de Volkskrant van mei 2004, kiest Dick Pels voor een tekst waarin plotseling Jan Tinbergen opduikt (Pels, 2004b): "We hoeven niet terug naar de Tinbergennorm (het hoogste inkomen mag vijf keer het laagste inkomen zijn) om te beseffen dat een redelijke verhouding tussen de laagste en de hoogste inkomens onderdeel moet zijn van een 'fatsoenlijk' bestaan in een in dit opzicht volkomen losgeslagen kapitalisme." Zijn mening is duidelijk. Maar waarom wordt de 1:5-norm nu ineens 'de Tinbergennorm' genoemd. Waar en wanneer heeft Tinbergen die norm bedacht en verdedigd? Een bron wordt niet gegeven.

In 2007 brengt Dick Pels het goed verkopende *De economie van de eer* uit. Daarin memoreert hij, dat het kabinet Den Uyl het voornemen had een 1:5-norm te hanteren. Vervolgens stelt hij (Pels, 2007; pag. 68): "Was deze 'Tinbergennorm' van 1:5 in 1975 al nauwelijks realistisch te noemen, dertig jaar later oogt zij als als een naïeve en anachronistische vorm van nivellerings-socialisme." Vervolgens stelt Pels dat J.P. Morgan omstreeks 1920 een norm van 1:20 heeft genoemd en George Orwell in 1940 een norm van 1:10. Pels concludeert dan (pag. 69): "De Orwell-norm houdt dus het midden tussen de Tinbergennorm en de Morgan-norm. Zij trekt een duidelijke grens, maar biedt voldoende ruimte voor differentiatie." Een ingenieuze redenering - Pels kan zo de politiek in. Maar waarom wel vrij precies de bron voor de ene norm bij Morgan gelegd en bij de andere norm bij Orwell, terwijl de 1:5 zo maar, zonder bron, zonder enig bewijs aan Tinbergen wordt gekoppeld?

PvdA-coryfee Paul Kalma werd geïnspireerd door Dick Pels en neemt halverwege 2004 in *Links, rechts en de vooruitgang* diens minimum-maximumnorm van 1:10 over. (Kalma, 2004, pag.152). De directeur van de WBS was daarbij zo wijs geen relatie met Tinbergen te leggen. Minder wijsheid toonde op dat moment zijn collega bij de WBS, Menno Hurenkamp. Die gebruikte Tinbergen om in De Groene met gestrekt been de discussie in te kunnen gaan. "Jan Tinbergen stelde ooit voor dat het hoogste inkomen niet meer dan vijf keer het laagste zou zijn. Die Nobelprijswinnaar zou nu niet alleen door snelle aandelenjongens maar ook door PvdA-topambtenaren schuddebuikend worden weggelachen." (Hurenkamp, 2004).

Volkskrant-redacteur Xander van Uffelen geeft op 17 mei 2008 een wel heel eigen versie van de geschiedenis van de Tinbergennorm: "Nobelprijswinnaar Jan Tinbergen heeft ooit gesteld dat de hoogste baas in een bedrijf niet meer mag verdienen dan vijf keer het laagste salaris. Die verhouding is allang uit beeld geraakt. Uit de periode van het kabinet-Den Uyl (1973-1977) dateert nog het idee dat de ondernemer maximaal tien keer een modaal inkomen mag opstrijken, een opvatting die publicist Dick Pels met zijn boek *De economie van de eer* in 2007 nieuw leven inblies." (Xander van Uffelen, 2008). Dus Tinbergen heeft zijn 1:5 ruim voor het kabinet Den Uyl genoemd? Wanneer dan? En het kabinet Den Uyl zelf noemde 1:10. Waar dan? En Dick Pels heeft dus de minimum-maximumnorm nieuw leven ingeblazen? Ja, dat laatste kan kloppen. Maar Pels had het niet over de verhouding tussen topinkomen en *modaal* inkomen!

In april 2011 heeft Hans Achterhuis, *Denker des Vaderlands*, het in een interview met Trouw over Tinbergen. Iemand waarmee hij 'als jong denkertje' nog al eens op stap is geweest. Hij stelt: "Jan Tinbergen, een van de grootste Nederlandse economen uit de geschiedenis (...). Hij introduceerde een norm die later bekend werd als De Tinbergen Norm, die stelt dat het contraproductief is voor een bedrijf als de verhouding tussen het laagste en hoogste inkomen groter is dan 1:5." (Achterhuis,

2011). Echt de zelfverzekerde uitspraak van iemand die zijn klassiekers kent. Met als nieuwigheid t.o.v. de eerder genoemde auteurs, dat het argument 'contraproductief voor het bedrijf' erbij wordt gehaald. Interessant, maar Achterhuis geeft, of heeft geen bron.

Job Cohen, oud PvdA-leider, dus met kennis over de oude kopstukken in zijn beweging, hield op 18 nov. 2011 de zogenoemde Kerdijk-lezing (Cohen, 2011). Daarin doet Cohen een uitspraak die erg van die van Achterhuis afwijkt. Cohen: "Jan Tinbergen verdedigde ooit een inkomensverdeling van 1 op 10 als redelijk en rechtvaardig. Dat was geen slecht idee, integendeel." Waar zou Cohen dit hebben gehoord of hebben gelezen?

Docent bedrijfskunde aan de Fontys Hogescholen (eerder ook aan de Erasmus) Thelosen presenteert zich graag als Tinbergen-kenner. Helaas voorziet hij zijn Tinbergen-uitspraken niet van bronnen en de boodschap wisselt. In 2007, in de NRC: "Oud-econoom en Nobelprijswinnaar Jan Tinbergen pleitte al jaren geleden voor een norm waarbij de hoogste inkomens maximaal tien keer zo hoog zijn als de laagste." In 2011: "In de jaren zeventig van de vorige eeuw was het de econoom Jan Tinbergen (...) die al pleitte voor een vaste bandbreedte tussen de hoogste en laagste inkomens in een bedrijf maar ook in een samenleving. Daaruit is de latere Tinbergennorm ontstaan". Anno 2014: "Jan Tinbergen bepleitte al decennia eerder (rond 1970) een vaste verhouding tussen de hoogste en laagste inkomens in een bedrijf (factor 4) en ook in een land (factor 7)." (Thelosen, 2007, 2011, 2014).

Kees Kraaijeveld, schrijver van de economiecolumn in Vrij Nederland, laat op 24 januari 2013 zijn artikel *De idealen van Tinbergen* het licht zien. Daarin de volgende passage: "Tinbergen was zelf extreem egalitairistisch. Bekend is zijn vuistregel dat de hoogstbetaalden in een organisatie niet meer mogen verdienen dan vijfmaal het inkomen van de laagstbetaalden." (Kraaijeveld, 2013). De lezer krijgt geen bron te zien, slechts het magere 'bekend is'. Overigens is Kraaijeveld zelf niet 'extreem egalitairistisch', zo blijkt later in zijn artikel.

Steviger van kaliber, econoom uit de VS, is Nobelprijswinnaar Robert Shiller. Die liet zich ook over de Tinbergennorm uit. In 2013, in een interview van Michèle de Waard, Werner Gely en Sandra Phlippen voor de ESB (Michèle de Waard, 2013). Hierin stelt Shiller – zonder z'n bron te noemen: "Jan Tinbergen had berekend dat een CEO van een concern niet meer mocht verdienen dan vijf keer het salaris van de gewone werknemer. In Amerika is dat gegroeid naar 230 keer het salaris van de gewone man! *We kind of missed the whole Tinbergen norm.*" Opmerkelijk is dat Shiller het salaris van de 'gewone werknemer', zeg maar 'het modale inkomen' van het CPB, als de '1' in de 1:5 verhouding gebruikt. En ook opvallend is dat Tinbergen de norm 'berekend' heeft. Maar waar heeft hij dat dan gedaan?

Paul Tang, econoom, PvdA-parlementariër, was Shiller een paar maanden te snel af. In 2013, in De Groene Amsterdammer, schrijft hij zonder bronvermelding: "Jan Tinbergen heeft de nadruk gelegd op het verschil tussen de hoogste en laagste inkomens in een bedrijf. Een groot verschil zou slecht uitpakken voor een bedrijf (en voor een land) doordat de verhoudingen verzuren en een contraproductief effect resulteren. Voor de verhouding tussen hoogste en laagste inkomens zou een factor vijf de grens zijn. Dit is de Tinbergennorm geworden." (Tang, 2013).

Hoogleraar economie Rick van der Ploeg schreef tenminste twee keer over de Tinbergennorm. In 2009, in *Me Judice*: "Jan Tinbergen stelde dat de hoogstbetaalden niet meer mochten verdienen dan vijf keer het loon van de laagstbetaalden in een organisatie. Deze norm laat genoeg ruimte om mensen te compenseren die vuil, onprettig werk doen of op onregelmatige tijden of 's nachts werken. Maar Tinbergen vond vooral dat het contraproductief is voor het goed functioneren van de organisatie als de top meer betaald krijgt dan deze norm." (Ploeg, 2009). Van der Ploeg geeft geen bron voor deze wijsheid. Inzichtelijk is het sommetje dat hij ter toelichting van de 1:5 geeft. Daaruit

blijkt dat bij tal van overheidsdiensten het salaris van de ambtelijke top nog steeds vrij aardig kan zijn zolang de overheid minimumsalarissen blijft hanteren die het algemene minimumloon te boven gaan. Consequentie van het sommetje is echter wel, dat in industriële productiebedrijven waar de laagste loonschalen vaak wél op het minimumloonniveau liggen, de loonvergoeding voor het management altijd lager moet zijn dan die bij de overheid toelaatbaar is. Zou Van der Ploeg in 2009 echt het idee hebben gehad, dat Tinbergen zo'n curieuze norm ooit verdedigd heeft?

Een paar jaar later, in 2014, formuleert dezelfde Rick van der Ploeg de visie van Tinbergen enigszins anders. Samen met collega-hoogleraar Willem Vermeend schrijft hij in de Telegraaf: "Wat is een 'normaal' beloningsverschil? Daarover bestaan verschillende opvattingen. Jan Tinbergen ging in zijn tijd uit van 5 tot 6 keer." (Vermeend en Van der Ploeg, 2004a). Wiskundig gezien is dit een curieuze tekst. Bovendien is 'in zijn tijd' erg onbepaald. Nog merkwaardiger is dat waar Van der Ploeg in zijn artikel uit 2009 nog over over 1:5 repte, beide hoogleraren anno 2014 gezamenlijk 1: 5 à 6 hebben gehoord of gezien. In zijn boek *Arm & Rijk in Nederland* gebruikt Willem Vermeend dezelfde tekst als in de Telegraaf. (Vermeend, 2014b, pag 153). Helaas is ook in dit redelijk gedocumenteerde boek voor de opvatting van Tinbergen geen bron gegeven.

Het is tijd voor een conclusie. In de populaire literatuur wordt Tinbergens naam vooral gebruikt door auteurs die hun progressieve visie op het inkomensbeleid enig gezag willen meegeven. Maar helaas, de bron van de 1: 5 (of van 1:10, 1:5,5 , 1:4 en 1:7) vind je niet bij hen. Een verbinding van de meest genoemde ratio, 1: 5, met de standaard Tinbergen-analyses komt niet tot stand. Het raadplegen van de populaire literatuur geeft het beeld dat de naam van de Nobelprijswinnaar te gemakkelijk, te onzorgvuldig wordt gebruikt.

Wikipedia

Wikipedia over Tinbergen en de teksten van een deel van hierboven genoemde auteurs tonen overeenkomsten. De Nederlandstalige Wikipagina kent de volgende tekst: "De 'Tinbergen Norm' behelst dat een verhouding van het laagste en hoogste inkomen in een bedrijf groter dan 1:5 contraproductief is." De Engelstalige Wikipagina luidde lange tijd als volgt: "Tinbergen became known for his 'Tinbergen Norm', which is the principle that, if the difference between the least and greatest income in a company exceeds a rate of 1:5, that will not help the company and may be counterproductive." Helaas bevatten beide teksten geen bronvermelding.

Opmerkelijk is dat de Duitstalige, Spaanse, Italiaanse en Franstalige Wiki-pagina's over Jan Tinbergen niet de informatie over de 1:5 norm bevatten. Kent men elders de ware Tinbergen niet? Reden genoeg voor een speurtocht in de achterkamertjes van de 1:5 Wikipagina's. Dan blijkt dat de Nederlandstalige Tinbergen-tekst over de 1:5 in september 2009 door ene Hans Muller uit Utrecht in Wiki is gezet. Die tekst is waarschijnlijk afgeleid van de toenmalige Engelstalige Wiki-tekst, want de laatste is ouder, stamt zelfs al uit juni 2006. De oorspronkelijke versie van de Engelstalige tekst luidt: "Tinbergen became known for his 'Tinbergen Norm', which states that if the difference between the lowest and highest income in a company exceeds a rate of 1:5, that will not help the company and may indeed be counterproductive." Een taalkundig wat vreemde, wiskundig gezien erg onnauwkeurige tekst. Is dit echt afkomstig van Jan Tinbergen? Enig speurwerk leert dat de Engelstalige tekst uit Nederland afkomstig is. Opgesteld door Dirk van der Made, destijds student management en filosofie aan de Universiteit van Amsterdam. Contact leert, dat deze oud-student zich negen jaar later niet meer kan herinneren welke bron(nen) hij heeft gebruikt. Overigens is de oorspronkelijke tekst in de loop van de jaren door anderen aangepast. Altijd zonder bronvermelding.

Wikipedia blijkt de bron voor tal van beroemdheden-lijstjes op internet, waarop men in de VS zo gek is. Maar ook degelijke literatuur neemt soms klakkeloos Wikipedia over. Het overzichtswerk *Econophysics of Agent-Based Models* (Abergel e.a., 2013) is daar een voorbeeld van. Nederlandse internetpagina's zijn overigens ook niet helemaal vrij van copy and paste. Zo oogt de Tinbergen-pagina op de internetsite van het befaamde *International Institute of Social Studies in The Hague* volstrekt authentiek: "Tinbergen became known for his 'Tinbergen Norm', which states that if the difference between the lowest and highest income in a company exceeds a rate of 1:5, that will not help the company and may indeed be counterproductive." Een tekst die echt een ode is van het ISS aan zijn *Honorary fellow*, maar als het instituut wordt gevraagd op welke bron de tekst over de 1:5-norm is gebaseerd, dan blijkt het instituut geen antwoord te kunnen geven. Het loslaten van de *WayBackMachine* op de betreffende ISS-pagina leert, dat deze Tinbergen-pagina circa 6 jaar jonger is dan de Wikipedia-pagina die dezelfde tekst bevat. Het is dan niet moeilijk te raden wie zich in dit geval aan copy-paste heeft bezondigd.

De Engelstalige Wikitekst over de 1:5 van Jan Tinbergen is enige tijd geleden opnieuw gewijzigd. De verandering is anoniem doorgevoerd; de auteur noemt geen reden voor de verandering. De beschrijving van de 1:5 luidt nu: "Tinbergen became known for his 'Tinbergen Norm', which is the principle that, if the ratio between the greatest and least income in a company exceeds 5, it will not help the company and may be counterproductive ^[citation needed]".

Conclusie

Karl Popper stelde – enigszins populair weergegeven, dat een stelling waar is tot dat het tegendeel wordt bewezen. Degenen die graag de naam van Nobelprijswinnaar Tinbergen hanteren om hun opinie over de inkomensverdeling kracht mee te geven, hadden met de benadering van Popper het 'gelijk' aan hun zijde toen zij plompverloren stelden dat Jan Tinbergen een norm van 1:5 voorstond. Mijn zoektocht in de literatuur levert echter een sterke plausibiliteit op, dat bij Tinbergen geen bron voor zo'n norm te vinden is. Ook ander materiaal maakt niet plausibel dat hij een 1:5-ratio ooit verdedigd heeft. Ik stel daarom voor vanaf nu de volgende stelling te hanteren: 'Jan Tinbergen heeft geen Tinbergennorm van 1:5 bedacht, tot dat iemand met een concrete bronvermelding alsnog het tegendeel bewijst.' Dit onderzoek draagt er hopelijk toe bij dat het echte gedachtengoed van Tinbergen weer wat serieuzer in de discussie betrokken wordt. Het belang van een 'redelijke', 'rechtvaardiger' inkomensverdeling' is dat zeker waard. En het Nederlands exportproduct Tinbergen is erbij gebaat, dat we op Wiki onzinbeweringen over de 1:5 norm zo snel mogelijk schrappen.

Literatuur

- Abergel, F. (2013), and 5 more. *Econophysics of Agent-Based Models*. 2013.
- Achterhuis, H. (2011). Leven naar de mores die je predikt. *Interview. Trouw*, 12/04/2011.
- Albeda, W., en C. de Galan (1970). *Inkomen, vorming, verdeling en beleid*. 1970.
- Blok, A. (1994). Jan Tinbergen en de Nederlandse sociaal-democratie. In: *Van Troelstra tot Den Uyl*. Wiardi Beckman stichting. 1994.
- Cohen, J. (2011). *Voorbij de meritocratie*. Kerdijk-lezing, 18 november 2011.
- Duyf, J.M.M. (1993). *Een wereld van verschil. Het leven en werk van de econoom Jan Tinbergen*. 1993.
- Galan, C. de, (1968), R.M. de Haan. *Inkomensverdeling*. Wiardi Beckman Stichting, 1968.
- Galan, C. de, (1973). Veranderen van de inkomensverdeling. In: *Inkomensnivellering. Preadviezen van de Vereniging voor Staathuishoudkunde*. 1973.
- Galan, C. de, (1977), J. Pen en J. Tinbergen: Naar een rechtvaardiger inkomensverdeling. *Boekbespreking in ESB*. 7/12/1977, pag 1229-1230.
- Goslinga, H. (2004). Politici houden mythe van zakkenvullers zelf in stand. *Trouw*, 24/04/04.

- Goslinga, H. (1997). Het CDA trekt de boel naar links. *Trouw*, 21 juni 1997.
- Goslinga, H. (2012). Een kabinet Rutte-Roemer past wel bij de tijd. *Trouw*, 04/02/12.
- Gottschalk, P.T. en J. Tinbergen. (1982) Methodological issues in testing the marginal productivity theory. *De Economist*, 325-335.
- Hurenkamp, M. (2004). Veel is genoeg. *De Groene Amsterdammer*, 9 juli 2004.
- Interim-nota inkomensbeleid (1975). Den Haag. *Kamerstuk 13999, nr.1 en 2*.
- Kalma, P. (2004). *Links, rechts en de vooruitgang*. Wiardi Beckman Stichting. 2004.
- Kol, J., P. de Wolff (1993). Tinbergen's work: Change and continuity. *De Economist* 141, nr.1, 1993.
- Kraaijeveld, K. (2013). De idealen van Tinbergen. *Vrij Nederland*, 24 januari 2013.
- Magnus, J.R., Mary S. Morgan. (1987) The ET Interview: Professor J. Tinbergen. *Economic Theory* 3, 1987, 117-142.
- Nypels, F., en K. Tamboer (1973). Jan Tinbergen: econoom van de rechtvaardigheid. *HP*, 25/08/1973.
- Oomkes, L. (1996). PvdA hoopt dat beweging bij CDA doorzet. *Trouw*, 12-12-1996.
- Pen, J. en J. Tinbergen (1977). *Naar een rechtvaardiger inkomensverdeling*. 1977
- Pels, D. (2004a). Progressief manifest. *Trouw*, 10/01/04.
- Pels, D. (2004b). PvdA spaart wederom kool en geit. *Volkskrant*, 8 mei 2004.
- Pels, D. (2007). *De economie van de eer*. 2007
- Ploeg, R. van der (2009). "Scheve inkomensverhoudingen zijn schadelijk voor de economie", *Me Judice*, 11 september 2009.
- SDAP (1935). *Plan van de Arbeid*. SDAP. 1935.
- SER (1978). *Verslag van de vierhonderdnegentiende (tweehonderddrieëndertigste openbare) vergadering van de Sociaal-Economische Raad, gehouden op vrijdag 15 september 1978*. SER.
- Tang, P. (2013). Topinkomens. *De Groene Amsterdammer*, 06-02-2013.
- Thelosen, R. (2007). Bedrijven geen handelswaar, maar soort collectief bezit. *NRC*, 21 juli 2007.
- Thelosen, R. (2011). *Trias Politica Ethica*. 2011
- Thelosen, R. (2014). Verdeel vermogen en inkomen beter. *Eindhovens Dagblad*, 4 juni 2014.
- Tinbergen, J. (1944). *De les van dertig jaar. Economische ervaringen en mogelijkheden*. Feitelijk verschenen in 1945.
- Tinbergen, J. (1946). *Redelijke inkomensverdeling*. 1946
- Tinbergen, J. (1952). *On the Theory of Economic Policy*. 1952
- Tinbergen, J. (1970). A positive and a normative theory of income distribution. *Review of Income and Wealth*, 16. 1970.
- Tinbergen, J. (1973a). Naar de meetbaarheid van een rechtvaardige verdeling. *De Economist*, nrs.2, 1973.
- Tinbergen, J. (1973b). Inkomenspolitiek – welke mogelijkheden, nu en later? *ESB*, 22-8-1973, pag 744-745.
- Tinbergen, J. (1975). *Income Distribution. Analysis and Policies*. 1975.
- Tinbergen, J. (1979a). Recollections of Professional Experiences. *Banca Nazionale del Lavoro Quarterly Review*, 131, pp. 331-360.
- Tinbergen, J. (1979b). Hoogte en beïnvloedbaarheid van inkomens van managers. *Van der Goorbergh e.a. Over macht en wet in het economisch gebeuren*. 1979.
- Tinbergen, J. (1981a). Contraproductie. In: P. J. Eijgelshoven en L.J. van Gemerden (red.), *Inkomensverdeling en openbare financiën. Opstellen voor Jan Pen*. 1981
- Tinbergen, J. (1981b). Misunderstandings Concerning Income Distribution Policies. *De Economist*, vol. 129, no. 1.
- Tinbergen, J. (1985a), Jacob Kol. Market-determined and residual incomes. *Jan Tinbergen. Production, Income and Welfare: The Search for an Optimal Social Order*. 1985.
- Tinbergen, J. (1985b). *Production, Income and Welfare: The Search for an Optimal Social Order*. 1985.
- Tinbergen, J. (1994), Jan Berkouwer. *De Toekomst van het Democratisch Socialisme*. 1994.

Trappenburg, M. , W. Scholten, en T. Jansen (red.), (2014). *Loonfatsoen. Eerlijk verdienen of graaicultuur*. 2014, Uitgeverij Boom.

Uffelen, X. van (2008). Steeds verder verwijderd van de werkvloer. *Volkscrant* 17 mei 2008.

Vermeend, W. en R. van der Ploeg (2014a). Onvrede over topbeloningen. *De Telegraaf*, 28 juni 2014.

Vermeend, W. (2014b). *Arm & Rijk in Nederland*. 2014.

Waard, M. de (2013), e.a. Interview Robert Shiller. *ESB*, 25 oktober 2013; pag. 656-657.

WayBackMachine. <http://archive.org/web/>

Wolff, P. de (1987). Jan Tinbergen. Kwantitatief econoom. In: A.J. Vermaat (1987) e.a. *Van Liberalisten tot instrumentalisten*. 1987.

Wolff, P. de (1994). Jan Tinbergen. Levensbericht door P. de Wolff, KNAW, Amsterdam